

СЪВРЕМЕННИ ПРОБЛЕМИ НА НАУКАТА
Академични лекции

Константин Косев

**ПОСЛАНИЕ НА МИДХАТ ПАША
ДО БИСМАРК ОТ ЯНУАРИ 1877 Г.**

София • 2008

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО „Проф. МАРИН ДРИНОВ“

сканирал: Живко Войников
18.12.2009 г.

С241377 956.0(092)+940.2(093.2)+92 Мидхат паша

95

М53

Този уникален документ е открит в архива на Министерството на външните работи на Федерална република Германия. Това е писмо на Великия везир на Османската империя Мидхат паша, в което се отправя молба до Железния канцлер за пощада на султанската държава. Писмото е изпратено по време на Цариградската посланическа конференция на великите сили през декември 1876 г., когато става известно, че княз Бисмарк се стреми по всякакъв начин да тласне Русия към война срещу Османската империя, за да спаси балканските християни от мюсюлманския произвол. Мидхат паша се опитва в писмото си да омилостиви германския канцлер с различни аргументи от хуманно естество, свързани с приложението на мохамеданската религия като най-подходящо средство за държавно управление. Той настойчиво моли германското правителство да престане да настроява Русия за война.

РБ "Пенчо Славейков"
Варна

№ 10482 200 ж.

2008010482

© Константин Димитров Косев, 2008
© Константин Атанасов Жеков, художник на корицата, 2008
© Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2008

ISBN 978-954-322-288-9

ПОСЛАНИЕ НА МИДХАТ ПАША ДО БИСМАРК ОТ ЯНУАРИ 1877 г.

УНИКАЛЕН ДОКУМЕНТ ОТ АРХИВИТЕ НА ФР ГЕРМАНИЯ ЗА ОТЧАЯНИЯ ОПИТ НА ВЕЛИКИЯ ВЕЗИР ДА ПРЕДОТВРАТИ РУСКО-ТУРСКАТА ОСВОБОДИТЕЛНА ВОЙНА 1877–1878 г.

Мидхат паша е един от най-видните турски държавници през миналото столетие. Неговата политическа кариера започнала още през 1849 г. с назначаването му за главен секретар на правителствения съвет. Скоро той се отличил с големите си административни способности. През 1858 г. Мидхат отпътувал за Париж. В продължение на няколко години пребивавал във Франция, Австрия и Белгия. Там Мидхат се запознал отблизо със западноевропейската култура и усърдно изучавал системата на държавното устройство в тези страни. Завръщайки се обратно в Турция през 1861 г., той се заел да осъществи някои свои планове за реформиране и модернизиране на Османската империя по подобие на западните държави. В административната и политическата му дейност като управител на Нишкия вилает се очертали две основни линии. От една страна, Мидхат се изявил като привърженик на идеята за реформи, целящи по-прогресивното развитие на Турция, а от друга – като най-ожесточен противник на националноосвободителните движения на подвластните народи. Цялата му дейност била насочена към една-единствена цел – чрез реформи да укрепи империята, за да се осигури и увековечи господството на турците над останалите народности. Най-пълно се изявила дейността му в това направление като ва-

лия на Дунавския (1864—1868), а след това и на Багдадския (1869—1872) вилает¹.

Мидхат бил свързан с движението на „новите османи“ още от самото му възникване. Той се солидаризирал по-специално с тяхната конституционна програма. Със своята дейност се стремил да осъществи на практика програмните възгледи на новите османи². Впоследствие Мидхат лично възглавил движението за конституция и в качеството си на велик везир през 1876 г. взел непосредствено участие в съставянето на конституцията и при налагането ѝ в политическия живот. Със своята дейност в тази насока Мидхат влязъл в остър конфликт със султана. Естествено, падишахът не можел да прости никому каквито и да било опити за ограничаване на абсолютната му власт чрез конституция или парламент. Ето защо на 5 февруари 1877 г. Мидхат бил арестуван и екстерниран в чужбина³.

Във възгледите на Мидхат се открояват някои прогресивни за времето си тенденции, присъщи на новите османи. Тези възгледи изразявали интересите на формиращата се турска национална буржоазия. Мидхат е един от първите обществени дейци в Турция, който насочил усилията си против турския феодализъм и абсолютизъм. Неговите реформени опити били отправени към ограничаване на административния произвол, към подобряване системата на народното образование, към преустройството на държавноадминистративния апарат, към икономически просперитет и политическа независимост на страната. В този смисъл схващанията на Мидхат имали известно положително значение. В същото време обаче прогресивното начало във възгледите му било ограничено от него-

¹ По-подробно за живота и дейността на Мидхат вж.: *Ali Haydar Midhat Bey. Midhat pacha — sa vie, son oeuvre.* Paris, 1908.

² *Петросян, Ю. А.* Новые османы и борьба за конституцию в Турции. М., 1958, с. 70.

³ *BeNoit-Brunswik.* La verité sur Midhat Pasha, Paris, 1877; *Türk tarihi dergisi*, 1968, No 8, 37—41; *Buyuk Hurriet şehidi Midhat Pacha.* Istanbul, 1960.

вия феодално-чиновнически произход и от крайно сложните исторически условия, при които се зараждала турската буржоазия. Ето защо прогресивното у Мидхат е проникнато от реакционни тенденции и прояви по отношение на подвластните народи в империята и техните стремежи към национално освобождение. „На освободителните движения на народите от нетурски произход — казвал Мидхат паша — трябва да се противопоставя и внушава чувството за единна родина и общ патриотизъм.“⁴ Реформаторската дейност на Мидхат като валия на Дунавския вилает била насочена тъкмо към преодоляване и ликвидиране у българския народ на всякакво чувство за отделна и самостоятелна национална общност. С изключителна безпощадност той наказвал и най-малките национално-революционни прояви към политическа автономия и независимост. Известни са в това отношение суровите мерки, предприети от него за бързото потъпкване на четническото движение в България през 1867—1868 г.⁵

Освен като враг на националноосвободителните движения, Мидхат се проявил със страстната си омраза по отношение на Русия. Впрочем подобна омраза характеризирала изобщо идеологията на новите османи. Цялата реформаторска и друга дейност на Мидхат била от начало до край проникната от замисли за противодействие на руската политика. В същото време Мидхат бил известен като възторжен поклонник на западната цивилизация и особено на Англия, Франция и Австрия. Не един път той с адмирация говорел за английския парламентаризъм и за френската законодателна система като за желани образци в преобразуванията на османската държава. Мидхат обаче не само заимствал постиженията на споменатите страни в областта на духовната и материалната култура. Той най-рационално използвал също тяхната военнополитическа и икономическа мощ с оглед на нуждите

⁴ *Midhat Pasha.* La Turquie — son passé, son avenir. Paris, 1878, 14—15.

⁵ *Стоянов, З.* Четите в България на Филип Тотю, Хаджи Димитър и Стефан Караджа. С., 1885; История на България. 2 изд. 1961, 414—418.

и целите на своята политика. Известно е например, че през 1876 г., по време на междоусобните борби сред управляващите кръгове в Цариград, Мидхат сполучил да се добере отново до поста велик везир благодарение на подкрепата на английския посланик. В негово лице английската дипломация виждала човека, който е способен да неутрализира руското влияние в империята⁶.

Като имаме предвид определените симпатии на Мидхат към Англия и Франция и всестранната поддръжка, която получавал винаги от тях, буди известно недоумение обстоятелството, че в критичния момент за османската държава, в навечерието на войната с Русия, той се обърнал с апел за помощ към Бисмаркова Германия. И още нещо: този апел, изпълнен с ласкателства за империята на Хохенцолерите, е съпроводен с някои учудващо недружелюбни констатации и преценки по адрес на английската и френската политика. При това известно е, че германското правителство в лицето на неговия канцлер е изразявало обикновено недоброжелателното си отношение към Турция, подчертавайки своята незаинтересованост към Източния въпрос и съдбата на „болния човек“ край Босфора. Защо тогава Мидхат паша, на когото са били известни настроенията на Бисмарк, в критичните часове за империята се обръща с отчаян вик за помощ тъкмо към Берлин? Защо той възлага цялата си надежда на спасителната мисия и добрата воля на „Железния канцлер“?

Както е известно, Германия възникнала като политически фактор на континента в борба срещу Австрия и Франция. Още през 1866 г. в съперничеството за хегемония в германския свят Прусия нанесла катастрофално поражение на Хабсбургите, а малко по-късно, през 1870—1871 г., разчиствайки пътя за германското обединение, тя прегазила и последното препятствие към целта си — Франция. По този начин две от силите, покровителки на Портата и едни от главните гаран

⁶ Рагозина, Е. А. Из дневника русской в Турции перед войной 1877—1878. СПб., 1910, с. 133.

на Парижкия мир от 1856 г., се оказали извън строя. Успехът на Прусия срещу Австрия и Франция се дължал до голяма степен на благосклонната подкрепа от страна на Русия. В Петербург не без основание се надявали, че за да преодолее политическата изолация и унижителното си положение спрямо силите от Кримската коалиция, Русия трябва да намери силни съюзници, чрез които да предизвика промяна в съотношението на силите в Европа⁷. Ролята на подобен съюзник в момента можела да изиграе единствено Прусия, която по това време все по-активно изявявала своите амбиции да обедини около себе си германските княжества. В духа на своите стратегически планове царското правителство помогнало на Прусия при осъществяване на замислените от нея дръзки военни акции. Руската армия осигурила тила на Прусия и гарантирала нейния бърз и лесен успех както през 1866, така и през 1870—1871 г. Едва заглъхнал последният залп в битката при Седан, още щом се разнесла вестта за поражението на Франция, руското правителство обявило на света, че едностранно денонсира унижителните клаузи на Парижкия мир⁸. Тази декларация на руското правителство срещнала протестите на западните държави, от които само Англия реагирала по-остро. При създамата се обстановка обаче, след като Франция и Австрия били политически и военно омаломощени, английският кабинет не се решил сам да се противопостави на Русия. На Лондонската конференция през 1871 г. със съдействието на германската дипломация Русия окончателно се избавила от затормозящото действие на Парижкия трактат и по този начин отново се създали условия за активизиране на нейната политика на Изток⁹.

През 70-те години руската политика по Източния въпрос в основни линии запазила своята предишна ориентация на

⁷ Попов, А. Наступление царской России на Балканах. Сборник документов. Авантюры русского царизма в Болгарии. М., 1935, с. 192, 195.

⁸ Татищев, С. С. Император Александр II. Его жизнь и царствование. Т. 2. СПб., 1903, с. 74.

⁹ Горяинов, С. Босфор и Дарданелы. СПб., 1907, 263—264.

натиск срещу Турция за печелене на позиции и сфери на влияние на Балканите и в Близкия изток. При изменията се обстановка след Кримската война обаче, имайки предвид злополучния развой на събитията от недалечното минало, Русия възприела друга тактика, действайки по-предпазливо, въздържайки се от едностранни действия. За петербургския кабинет Източният въпрос престанал да заема централно място като проблем номер едно в неговите стратегически концепции и замисли. Източният въпрос бил до голяма степен функционално свързан с общия комплекс от външнополитически проблеми. Върху него рефлектирали и се отразявали други държавни интереси, които в някои случаи доминирали, измествайки го на по-заден план¹⁰.

Още с възникването си Германия се превърнала в първостепенна европейска сила, чиято политика се отличавала с голяма динамичност. Бързото военно и политическо засилване на Германската империя започнало да вдъхва сериозно безпокойство сред европейския елит. Англия поначало не скривала своята неприязън към дръзките действия и амбиции на Германия¹¹. Дори и в Петербург Бисмарковата политика започнала да буди подозрения и скептицизъм. Царското правителство съдействало за създаването на силна Германия като средство за противодействие срещу западните държави, но се надявало, че ще може да я държи под своя опека, дозирайки нейните действия с оглед на интересите си. Тези надежди обаче не се оправдали напълно. Пруска Германия наистина съдействала за неутрализирането на бившата кримска коалиция и в този смисъл помогнала на руската политика по отношение на Източния въпрос. Но по-нататък Германия достигнала такава военнополитическа мощ, че не било повече възможно да бъде контролирана от предишните си покровители. То-

¹⁰ Сказкин, С. Д. Дипломатия А. М. Горчакова в последние годы его канцлерства. Международные отношения. Политика и дипломатия XVI–XX века. М., 1964, 418–419.

¹¹ Hagen, M. von. Bismarck und England. Stuttgart, Berlin, 1941, 28–29.

ва именно безпокоюло царското правителство. Въпреки че в началото на 70-те години между Петербург и Берлин се създали добри отношения на сантиментална основа, като резултат от взаимните услуги и династическото родство, то още тогава се явили първите симптоми на взаимно недоверие и нелоялност¹².

Главната грижа на Бисмарковата политика след образуването на Германската империя била да предотврати евентуални опити за реванш от страна на Франция и да утвърди окончателно и завинаги немската власт върху областите Елзас и Лотарингия. На тази основа между Франция и Германия започнала остра вражда, която се проточила с години, добивайки от време на време кризисен характер. В Берлин кроели планове за повторна военна разправа с Франция, докато тя е още зашеметена от сполетялата я катастрофа. Тези планове обаче срещнали противодействието на Лондон и Петербург¹³. Двете най-големи съперници в Източния въпрос се оказали единни по отношение на агресивните замисли на Бисмарк. Англия и Русия се опасявали, че прекомерното отслабване на Франция за сметка на Германия ще доведе до опасно нарушаване на равновесието на силите в Европа. Въз връзка с френско-германския конфликт се очертала известна тенденция към подобряване на руско-английските отношения. Фактически кризата на френско-германската граница привлякла като във фокус вниманието на силите, превръщайки се в главен невралгичен пункт в международните отношения. Източният въпрос през това време се намирал във фазата на временен застой и почти не занимавал дипломатическите канцеларии. Подобно развитие на нещата било крайно нежелателно за Бисмарк. Ето защо той си поставил за задача на всяка цена да отклони вниманието на силите от бреговете на Рейн на югоизток, към Балканите. В тази насока Бисмарковата дипломация си служела с всички средства, не се спирала пред нищо,

¹² Татищев, С. С. Цит. съч., 93–109.

¹³ Frahm, Fr. England und Russland in Bismarcks Bündnispolitik. — Archiv für Politik und Geschichte. Bd. 8. Berlin, 1927, S. 383.

дори прибегвала до услугите на панславистките партии в Русия. Така се стигнало до парадоксалното положение, при което най-големите противници на германизма – московските славянофили – срещнали в лицето на канцлера Бисмарк свой активен съучастник и съмишленик. Още преди въстанието в Босна и Херцеговина през лятото на 1875 г., преди новото изостряне на Източния въпрос, германската дипломация предприела опити за активизиране действията на Русия на изток. Известна е мисията в това отношение на специалния Бисмарков пратеник Радовиц в Петербург от февруари–март 1875 г.¹⁴ и Германия обещала на царското правителство своето пълно съдействие срещу Турция, в замяна на което поискала гаранции за Елзас и Лотарингия и свобода на действие против Франция. В Русия отклонили германските предложения, а няколко месеца по-късно, през май същата година, руското правителство чрез канцлера Горчаков открито се застъпило в полза на Франция, осуетявайки по този начин Бисмарковите намерения¹⁵. Твърде многозначителен е фактът, че само две седмици след руското мирно арбитражно посредничество в Берлин избухнало въстанието в Херцеговина, поставяйки началото на нова криза в Източния въпрос. Новата политическа криза в Османската империя била посрещната с голямо задоволство в Германия. Още от самото начало Бисмарк се заел системно и целенасочено да задълбочава и разпалва този конфликт на Балканите, за да въвлече колкото може повече руското правителство в него. През това време в Петербург се надявали, че с помощта на „Европейския концерт“ на силите от Съюза на тримата императори ще успеят по мирен път да разрешат кризата в Османската империя, без да накърняват своите интереси. В тази насока трябвало да спомогнат

¹⁴ Holbörn, H. Die Mission Radowitz nach Peterburg im Frühjahr 1875. — Archiv für Politik und Geschichte. Bd. 2. Berlin, 1924, 94–104; Wittram, R. Bismarck und Gorcakov im Maj 1875. — Nachrichten der Academie der Wissenschaften in Göttingen. I Phil.-Hist Klasse, No 5, 222–223.

¹⁵ Борисов, Ю. В. Русско-французские отношения после франкфуртского мира. М., 1951, 238–239.

нотата на Андраши от декември 1875 г. и Берлинският меморандум от май 1876 г.¹⁶ Тези две инициативи били съгласувани между трите императорски двора главно по настояване на руското правителство, с цел да се упражни натиск и да се спласи Портата. Германската дипломация обаче ги използвала с оглед на своите интереси, като ангажирала Русия за бъдещи едностранни действия. Колективният ултиматум, съдържаш се в Берлинския меморандум до Портата, не бил нищо друго, освен един политически блъф. Нито Германия, нито Австро-Унгария възнамерявали сериозно да воюват срещу Турция за подобряване положението на християнските народи в империята на султана. По такъв начин руското правителство било изправено пред дилемата: или да започне само война, или да се оттегли, изчаквайки развоя на събитията и рискувайки да загуби своя престиж като защитник и покровител на подвластните народи в Турция. Алтернативата за директен двубой с Портата нямала поддръжници сред официалните правителствени кръгове начело с царя¹⁷. В Петербург си давали ясна сметка, че в условията на разстроени финанси и стопанска нестабилност, в един момент, когато армията се намирала в процес на превъоръжаване и реформиране, при положение че в цялата страна цари неспокойна атмосфера на революционни брожения, една война крие опасни рискове. Затова царското правителство полагало всички усилия да предотврати войната, търсейки начин за задоволително мирно уреждане на кризата. В същото време Бисмарковата дипломация, дефилирайки като съюзник на Русия, действала най-активно в обратната насока: задълбочавала конфликта с цел да тласне Русия към война. Чрез специално упълномощени лица Бисмарк няколко пъти подновявал в Петербург свое-

¹⁶ Plehn, H. Bismarcks auswärtige Politik nach der Reihsgündung. München, Berlin, 1920, S. 64; Bamberg, F. Geschichte der orientalischen Angelegenheiten im Zeitraum des Pariser und des Berliner Friedens. Berlin, 1892, S. 492.

¹⁷ Дневник П. А. Валуева. Т. 2. 1865–1876. М., 1961, 391–392 и сл.

то предложение за тайно военно и политическо сътрудничество, като обещавал щедро германското съдействие с финансови средства и дори с войска, искайки отново в замяна руските гаранции за Елзас и Лотарингия. В този смисъл бил инструктиран фелдмаршал Мантойфел за срещата му с Александър II във Варшава, същата мисия била възложена на германския посланик в Петербург генерал Швайниц, в същия дух протекли разговорите на Бисмарк с генерал Игнатиев и граф Шувалов¹⁸. Едновременно с това руският посланик в Берлин Убрил системно бил обработван лично от канцлера или от негови приближени в духа на военната алтернатива¹⁹. Настърченията в този смисъл били винаги представяни от позициите на най-голямо доброжелателство, в името на руските национални идеали, от загриженост за руското национално достойнство и от съчувствие към съдбата на страдащите християнски народности на юг от Дунава. Между другото, немските изявления по този въпрос поразително си приличали с пламенните апели на руските славянофилски партии.

Освен чрез дипломатически внушения и тайни пратеничества, Бисмарк се ангажирал и с публични декларации, които също така имали за цел да насърчават руското правителство към война. Известна е например речта на канцлера пред Райхстага от 5 декември 1876 г., която направила силно впечатление в цяла Европа²⁰. Но демонстрирайки пред света благосклонното си отношение към Русия, в същото време Бисмарк се постарал на всяка цена да осуети каквато и да било възможност за мирно уреждане на кризата, противно на руските желания и молби за съдействие в това направление. Особено показателни в този смисъл са разговорите му със специалния английски

¹⁸ Schussler, W. Deutschland zwischen Russland und England. Leipzig, 1940, S. 15; Поездка графа Н. П. Игнатиева по европейским столицам перед войной 1877—1878. — Русская старина, март 1914, с. 508; Русско-германские отношения, секретные документы. — В: Красный архив. Т. 1. М., 1922, 74—75.

¹⁹ Татищев, С. С. Цит. съч., с. 350 и сл.

²⁰ Bayerisches Staatsarchiv. — MAIPA, No 720, Dok. 121, S. 583.

правителствен пълномощник Солсбъри и дадените инструкции на немския специален пратеник д-р Буш за позицията, която трябвало да отстоява немската делегация на Цариградската конференция през декември 1876 г.²¹

Като опитен държавник, Мидхат паша очевидно добре е доловил фаталната роля, която играела Бисмарковата дипломация в Източния въпрос и по отношение на Османската империя. Тъкмо затова той решил да се обърне направо към Бисмарк, надявайки се, че ще успее да разколебае неговите антитурски настроения, а също, че чрез него би могло да се повлияе на Петербург за предотвратяване на войната. С оглед на тези си намерения Мидхат изпратил на княз Бисмарк специално послание, употребявайки в него цялото си дипломатическо умение. Той построил тактично своята аргументация, съобразявайки се с всички характерни особености на Бисмарковата политика, с вкусовете, предпочитанията и слабостите на немския канцлер. Още в началото посланието изобилства с куп комплименти към Бисмарк и хвалебствия по адрес на далновидната му политика. Мидхат не пропуснал да изрази и почитанията си към монархическия институт, но с известна доза скептицизъм по отношение на политическите способности на коронованите глави — нещо, което би допаднало много на Бисмарк. По-нататък Мидхат, имайки предвид борбата против католическото духовенство в Германия, подлага на критика християнската църква, посочвайки, че тя отдавна се е отклонила от истинската вяра в Бога, затънала е в поквара, стремежи се към политическа власт и материални изгоди. С разложителната дейност на католическото духовенство Мидхат находчиво се е постарал да обясни дори и политическия упадък на Франция през последните години. Естествено, че подобна констатация също би се харесала в Берлин. Извест-

²¹ Die Botschafterkonferenz in Konstantinopel und der Russisch-Türkische Krieg 1877—1878. — Deutsche Rundschau. Berlin, 1900, S. 15; Die Grosse Politik der europäischen Kabinete 1871—1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes. Bd. 2, S. 105.

тният поклонник на Англия и Франция изведнъж отправя упреци към тези страни, защото му е познато недружелюбното отношение на канцлера към тях. Но по отношение на Австро-Унгария Мидхат е особено ласкав. Дори към Русия великият везир е твърде сдържан, предпазвайки се от укорни думи срещу царя и неговото правителство. Та нали в Берлин постоянно демонстрирали приятелството си към Петербург, а известна била също растящата симпатия на Бисмарк към Хабсбургите по това време. Мидхат обаче е особено рязък, когато става дума за руските революционери нихилисти, социалисти и други бунтовници. Той познава Бисмарковата ненавист към революционните елементи и бърза да прикани канцлера към бдителност, защото тези сили са опасни не само в Германия. Според него най-опасни били бунтовните партии именно в Русия, където те предизвикват безредици и брожения, заплашвайки със световна революция. Само че към бунтовните партии Мидхат не пропуска да причисли и... славянофилите, изтъквайки специално тяхната вредителна дейност към инспириране на плебейски бунтове и въстания в подвластните земи на империята. Изобщо в посланието Мидхат използва най-рационално всичко онова, което би импонирало на Бисмарк, с оглед да го отклони от следвания политически курс, имащ за цел подстрекаването на руските управници към война. Посланието безспорно е изключително интересен документ, който ни дава възможност да видим какви са били настроенията сред турските управляващи кръгове в Цариград в навечерието на съдбоносната за нас Руско-турска освободителна война. Същевременно от него можем да съдим за някои съществени моменти в развоя на Източната криза (1875—1878) и по-специално за позицията и ролята на Германия по време на драматичните дипломатически схватки, предшестващи войната. Освен това документът съдържа изобилни данни за обществено-политическите възгледи на големия турски държавник Мидхат паша, чиято дейност, макар и отрицателна по отношение на България, е от значение при изясняването на известни въпроси от историята на нашето Възраждане.

Посланието на Мидхат паша до Бисмарк е писано в оригинал на френски език. Оригиналът обаче засега не е намерен. Ние разполагаме само с препис от него в превод на немски език, който се съхранява в Политическия архив при Министерството на външните работи в Бон (ФРГ) (РААА – Bonn, Türkai, I ABq, 108, Vol. 9). Тук поместваме посланието на български език със съответен коментар и бележки към текста. Фотокопие от немския препис се съхранява в документалния фотоархив на Института по история при БАН.

Ваша светлост, княже!

В критичния момент за моето отечество се обръщам към Ваша светлост като към държавник, чиято компетентност относно съвременните събития се ползва с особено доверие. Това ми дава повод да се обърна именно към Вас. Разбира се, това не означава, че ние пренебрегваме компетентността на монарха, на когото и Вие дължите сегашната си всеобхватна политическа власт. Така ние също уважаваме и монарха, властващ върху просторната земя на руския народ, който както често пъти в миналото, така и днес, отново ни заплашва с гибел. Но за съжаление коронованите владетели твърде много се влияят от настроенията на народите, поради което не биха могли да запазят пълна непредубеденост – нещо, което добре се удава на свободно действащия държавник. Ние си спомняме, когато един бляскав триумф на Вашата политика беше застрашен заради някои настроения във войската, споделяни от Главното командване, а именно: да бъде използван за пълното унищожаване на една приятелска нам държава²². Тогава Ваша светлост енергично се противопостави срещу опита да се злоупотреби с постигнатата победа. Ето защо с тази Ваша постъпка Вие спечелихте моето доверие като противник на насилиято.

²² Става дума за Австро-пруската война от 1866 г.

Аз не бих могъл да изразя по-ясно моето високо уважение към Ваша светлост, освен като заявя, че у Ваша светлост почитам един от малцината държавници, които в най-голяма степен демонстрираха своята прозорливост. В този смисъл Вие ясно се разграничавате от онези водачи на враждебно настроени срещу нас народи, които ни обвиняват, че сме варвари, но ако самите те някога се проявяват с нещо, то винаги издават своята непрозорливост и липсата на всякакво понятие за това²³. Тази далновидност се постига не само чрез просто преодоляване на всякакъв предразсъдък, но преди всичко тя е резултат на едно добро познание и правилно оценяване на сегашното положение в света, на човечеството изобщо, като при това се държи сметка за миналото развитие на нещата и сегашното им състояние. Затова се изисква най-вече проникновен остър поглед, съчетан с изключителната интуиция на гения. Иначе не би било възможно да се оползотвори това рядко дарование, а именно съзнателно да се дозираща с мярка голямата власт над народа за запазване на съществуващия обществен ред. Ако липсва такава дозировка в мярката, геният, заслепен от дързостта, че може сам да решава всичко, неусетно се устремява, воден от желание за задоволяване на своята себичност, към злодеяния – всичко да спъва и в последна сметка всичко да руши. Тази проникновеност обяснява недостатъците у хората винаги като резултат от техните духовни и морални слабости. Затова тъкмо тази проникновеност е в състояние да обезпечи обществения порядък. При това законите на божествения ред са целта и средството, които винаги трябва да се имат предвид от далновидния държавник, така че да не се пречи при осъществяването на просветени реформаторски стремежи за нечие благо, за нещо, което би било от полза, би послужило на разностранните прояви в обществения живот на човека.

На Ваша светлост е много ясно, че в почти всички т. нар. християнски страни съществуват всевъзможни общества от

²³ Очевидно Мидхат визира руското и сръбското правителство.

хора, презиращи съществуващия обществен ред, които са готови да разрушат държавата, църквата, обществото, закона и правото или, накратко казано, всичко онова, което носи печата на божествения произход. Тези хора възнамеряват да осъществят своите егоистични хрумвания, стремейки се към целите си с всевъзможни средства, безскрупулно, чрез насилие и бунтове. В Германия съществуват политически партии, които повече или по-малко съвсем открито и направо се стремят към такива бунтове. Така наречените ултрамонтани искаха в една продължителна близо хилядолетна война да наложат господството на свещениците върху държавната власт²⁴; либералните партии се позовават на мнимия суверенитет на народа, опитвайки се да го използват по време на изборите, за да получат парламентарно надмощие; социалдемократите пък искат посредством физическата мощ на масите, по пътя на насилието да постигнат своите егоистични желания. Аз тук не ще говоря за различните други фракции, които в духа на своите национални, провинциални или местнически интереси се стремят към привилегирован статут. На тях не се спирам, защото тези фракции не отричат напълно върховенството на държавната, суверенната власт на своето правителство. Те, поне засега, не кроят отявлени планове за бунтове. Аз считам, че имам достатъчно основание и мога като служител на една държава, в която бунтовните партии, съставени в повечето случаи само от чужди елементи²⁵, играещи твърде вредителска роля, с цялата си сериозност да заявя, позовавайки се на известното правило: „Който стои тук, гледа да не падне.“ Или, както се изразяват привържениците на вашите най-опасни партии: „Когато ние започнем истински да действаме, ще настъпи такъв крах, в сравнение с който френските револю-

²⁴ Ултрамонтани – термин, възникнал първоначално във Франция и Германия през Х в. С него се нарича крайно радикалното течение на католицизма, което се стреми да наложи неограничената власт на римския папа и правото му да се меси в светските дела на всички католически държави.

²⁵ Мидхат изхожда от официалната турска версия, че националноосвободителните движения в империята са дело на руски агенти.

ции ще изглеждат като детински игри.“ Трудно е да се повярва, че такива далновидни държавници ще допуснат да бъде заплашен от везувиански катаклизми мирният порядък на техните държави или в съседните на тях страни, проядени от анархията²⁶. Те са длъжни да протегнат ръка за отбиване на посегателствата срещу справедливостта и държавническата мъдрост. Защото именно в резултат от подбудителните действия на подобни покварени партии и на техните заговорнически намерения е предприета опасна кампания за унищожаване чрез война на един мирен по своя нрав народ и на една спокойна държава, която вече от столетия насам е чужда на всякакви агресивни помисли.

В очите на предварително мислещите държавници нещата изглеждат ясни. Революционната партия в Русия е известна като още по-радикална в сравнение с тези във Франция и Германия. Нейните привърженици – било нихилисти, било славянофили – поощряват и насърчават атеизма на техните международни другари навсякъде, където е възможно, дори по-активно от комунистическите секти²⁷. И ако между тях се открият някои хора с по-възвишена душевност, то те я проявяват само в едно направление: да обезпечат своята свобода чрез явно презрение към всички Божи заповеди. Те са готови винаги, посредством всевъзможни грехове, без да се спират пред никакви задръжки, да превъзмогнат час по-скоро установения държавен ред, вместо да уважават и зачитат обществените норми. Тази партия упражнява неизмерима, изключително застрашителна сила, при това егоистично превъзнасяйки панславистката идея като политически лост за пропаганда във всички страни, където има славяни. Стремейки се да застане начело в политическия живот, тази партия цели най-напред да привлече към себе си родствените на Русия народно-

²⁶ Думата е за революционните брожения в Русия.

²⁷ Мидхат умишлено причислява славянофилите към революционерите. С това той цели да изтъкне пред Бисмарк, че подстрекателствата на руските славянофили по отношение на националните движения в империята имат не само национален, но и социален, бунтовнически характер.

сти, а след това да подпали пожар в цяла Европа и чрез революцията и нейните герои да стане повелител на съдбините на нашата планета. Известни са вълненията в славянските области на Турция, провокирани от мисионери на московските славянофили, дошли да сеят размирици. На тях наистина им се удаде да предизвикат симпатии спрямо кръвните братя славяни, и то не само в Русия, но и в някои други държави, в които би трябвало да не се поддават така лесно на подобно хитро и долнопробно измамничество²⁸. Черняев и Игнатиев от години разиграват една безразсъдна игра, в която държавата на османите е лишена от участие. В случая тази игра обещава в края на краищата изгоди само за участващите страни и за правителствата им. Това, че Англия и Франция позволяват да им хвърлят прах в очите, не е за учудване. Известно е, че те от 30 години насам се оставят на Ватикана да ги води за носа. Но това, че някои високо ценени от мен мъдри държавници присъединиха своя глас към крясъците на тази партия, ми е просто непонятно²⁹. „Турците, тези варварски вкаменелости от предисторическата епоха, трябва да се махат от Европа, християнските братя от княжествата трябва да бъдат свободни и независими, да образуват една славянска федерация“ и прочее. Кой би могъл да проумее всичко това, или по-скоро: можем ли да се надяваме, че това заслепление скоро ще отмине? И нещо повече. Излиза така, че мъдрите и далновидни държавни мъже не са в състояние да дадат никакви гаранции за запазването на съществуващия ред, за почитанието към Бога и нравствеността, но, напротив, поощряват по всякакъв начин убийците и им дават повод за действие! И тези отвратителни неща се вършат, като се оскверняват името на християнската религия, евангелизмът на братята и любовта

²⁸ Касае се за настроеността на прогресивната западноевропейска общественост против турските репресии и жестокости след Априлското въстание в България.

²⁹ Мидхат има предвид известната реч на Бисмарк пред Райхстага от 5 декември 1876 г.

към Бога, проповядвайки отявляен атеизъм, омраза и унищожение. Всичко това се върши предварително обмислено и се провежда по такъв начин, че се злоупотребява по най-безочлив начин с уважаваното име на брата на императора³⁰, както и с авторитетните държавници Горчаков, Бисмарк и Андраши. Споменатите лица се използват като параван за престъпна революция. Нима е допустимо да се спекулира с техният авторитет в името на най-срамни начинания?!

Но ето че 500 000 души, въоръжени до зъби, стоят на прага на река Прут³¹ и в името на справедливостта се готвят да вдигнат въстание срещу Бога и човечеството; и в същото време да превъзнесат дяволската интрига на размириците и да налагат с агресия делото на християнския Бог.

Аз съм далече от това да мисля, че споменатите високопоставени мъже, от които зависи съдбата на народите, имат нещо общо с националните интриги и с прокълнатите от Бога партии, които са изолирани и сами враждуват помежду си. Аз не допускам, че въпросните държавници са обладани от такива демонични илюзии. Защото сигурно е, че онзи Бог, на когото аз и Вие се прекланяме, не ще позволи в този решителен момент мизерията на разрушението да застраши европейската цивилизация. Също така сигурно е, че нашият господар³² ще се противопостави решително на анархията. И ние се осланяме на Бога, нашето единствено убежище, надявайки се, че той, повелителят на света, ще отвори очите на онези, които са призвани от него да следват указанията му. Нека се надяваме, че Бог ще просветли ума и погледа на тези държавни мъже, за да не се оставят да бъдат подвеждани от измамничествата на заговорниците.

Говори се напоследък за злодеянията на нередовните войски, които трябваше да бъдат изпратени в България, за да поту-

³⁰ Николай Николаевич – руски княз, назначен за главнокомандващ на Балканската армия.

³¹ На 1 ноември 1876 г. в Русия била обявена мобилизация. Общият брой на мобилизираните възлизал на около 460 000 души.

³² Султан Абдул Хамид.

шат броженията³³. Ние няма тук да оправдаваме сторените злини. Но нима е известно някому революция, където и да било, да е била потушавана без подобни кървави деяния? Нима не стана същото във Франция³⁴, в Индия³⁵, в Китай³⁶ и навсякъде, по всички страни, където е бушувала в големи мащаби стихията на войната и бунта? Минава ли там дори един ден без подобни злодеяния, пък било то и в такива високоуважавани страни, като Англия?

Ваша светлост, Вие не може да не признаете, че нацията, към която принадлежа, никога не се е хвалила самонадеяно, обладана от мания, гордо заслепена от своето собствено превъзходство над другите народи – нещо, което е съвсем обичайно за останалите европейски народи и раси. Но да оставим на мислещите наблюдатели, макар че те рядко идват при нас, сами да съдят за добрите страни на стореното от нас и за нашите деяния. Известно е, че към много християнски секти, които враждуват помежду си и проповядват своето учение единствено за лични облаги, ние сме толерантни, докато в собствените си страни те не се ползват с такава свобода³⁷. Аз не искам обаче да се впускам тук в наблюдения и преценки, сравнявайки или защитавайки предимствата на нашия характер, и да оправдавам нашето поведение. Аз съм готов охотно да призная, че ние наистина се нуждаем от по-голяма деловитост, индустрия и култура, от стопанско оживление и че в това отношение ние действително неколккратно изоставаме от европейските народи. Ние безспорно се нуждаем от енергични реформи в стопанския живот, администрацията и на-

³³ Става дума за башибозушките изстъпления в България след Априлското въстание.

³⁴ Парижката комуна (1870–1871).

³⁵ Сипайското въстание в Индия (1857–1858).

³⁶ Тейпинското въстание в Китай (1851–1864).

³⁷ Мидхат визира в случая многобройните християнски мисионери от Западна Европа, които извършвали активна пропаганда сред населението в империята.

родния бит. Ние сме жертва на спекуляционния бяс, проявяван от чуждестранни мошеници³⁸. Затова ни предстоят още усилия, готови сме с удоволствие да се учим, за да преодолеем сегашната изостаналост. Но заради това, че сме изостанали, да ни заплашват с война е просто нелепост. Още повече, че ние не предявяваме никакви условия към нашия неприятел. Аз искам да се спра на един въпрос по-подробно, а именно на религията. От руска страна неедин път са използвали религията, злоупотребявайки с нея, макар и безобидно, но все пак като претекст за нападение. Казват: „Ние не бива да оставим нашите братя християни под игото на мохамеданските кръвопийци. В името на тяхната защита всяка война е оправдана и свещена.“ Аз приканвам Ваша светлост да се заемете присърце с този въпрос и да съдействате за разобличаването на подобни лъжи, от които се възползват понастоящем в своята политика съюзническите сили³⁹. Не бива да се допуска такава политика, която е основана върху безбожна злоупотреба с една религия, която в името на любовта, смиреннието и миролюбивото стимулира задоволяването на най-низки инстинкти: властолюбие, стремеж към господство, егоизъм, омраза и презрение към правото. Дълг е на всекиго, който милее за истината, да се противопостави на подобни помисли за война и интриги. Ще си позволя да Ви изкажа моята надежда, а чрез Вас и на германския император, който също е заинтересован от мира и няма да вземе участие по този престъпен начин в предстоящата кампания. Що се отнася до нашата религия, то Вие знаете, че ние почитаме един-единствен Бог – най-могъщ и безкрайно мъдър, който сътвори света в името на доброто и управлява непоколебимо неговата съдба. Оттук именно произтича нашето примирение към проявите на най-голям фанатизъм. Целият наш морален, социален и политически

³⁸ Мидхат изразява своите и на новите османи възгледи против експанзията на чуждия капитал в Турция след Кримската война.

³⁹ Силите от Съюза на тримата императори (Русия, Австро-Унгария и Германия).

живот се управлява според предписанията на Корана, унаследен от нашия учител⁴⁰. Неговата свещена книга съдържа всички предписания, почерпани от евангелията. Разликата фактически се състои само в това, че ние изобщо строго се придържаме към тези предписания, докато християните обикновено се основават на малкото избрани екземпляри, в които основните принципи на християнския живот вече отдавна са погребани. Фактически християните само фиктивно и привидно признават божествените предписания по отношение на това, какъв би трябвало да бъде техният начин на живот. А в действителност те служат само на порока и егоизма. По-голямата част от т.нар. християни са се отдали на политеизма. В т.нар. Католическа църква например свещениците имат начело един божествен папа, който се е обявил сам в култ и е превърнал цялата религия в един политически инструмент за печелене на политическо влияние и за придобиване на пари. А протестантите пък със своите безсмислени догматически спорове, които са само едно празнодумие, раздвоиха духовния живот на вярващите. Подобно нещо при нас няма. Ако мюфтията⁴¹ си позволи да представи своите проповеди за божествена непогрешимост, то той просто ще бъде пратен в лудницата. Пък и изобщо по-голямата част от християнския народ е затънала в безверие и материализъм. Християните не вярват нито в божественото начало, нито в бъдещия живот. За истински начин на религиозен живот и вяра в Бога при евангелистите може да става дума само в отделни случаи, които засягат обикновено само неколцина индивиди. Ваша светлост ще се съгласи с мен, че церемониите, кръстенето, пеенето и молитвените броеници при т.нар. ортодоксално-католическа църква имат съвсем формален характер и малко общо с религията. Но още по-несъвместимо с религията е поведението на бошнаците и другите славянски планински народи. Нито техните невежи водачи, нито пък

⁴⁰ Мохамед – основател на мюсюлманската религия през VII в. в Арабия.

⁴¹ Духовно лице в йерархията на мохамеданската църква.

освободените недъгавци имат изобщо понятие за християнската религия. Те я използват само за брожения, а сега пък чрез нея създават позорни интриги, които, макар че нямат желан успех, но, подстрекавани от московските социалдемократи и славянофилите-нихилисти, довеждат нещата до там, че се хвърлят в самоубийствена война срещу нас⁴². Не е ли това просто едно ново йезуитско бунтовничество на тези диви планински народи срещу божествения порядък под скиптъра на Портата? Аз Ви моля, Ваша светлост, да ме уведомите за Вашето обосновано становище по този въпрос или пък, че ще имате честта да се погрижите за изясняване на истината пред императорите съюзници⁴³.

Ако противоречията между исляма и християнството се състоят в това, че едното като религия съществува в действителност, докато другото е нещо в сферата на идеите, които намират реален израз само у някои по-образовани хора, то тогава става обяснимо защо стремящото се към идеалната цел истинско християнство понастоящем води един пошъл живот в поквара и егоизъм, злоупотребявайки със световни интриги, отричайки се от вярата и подигравайки се върху потъпкания образ на божествения човек. Нашето ортодоксално учение се представя от месия, който е също така Божи пратеник, открояващ се между пророците като велик учител. Той е призван за съдник на всички хора, при това неговата присъда се сбъдва. Колко християни има сред различните народи — философи, учени, проповедници и самодейци от всички класи, които имат такава една позитивна представа за слънцето божие? Аз съм на мнение, че християнската вяра е по-добре изразена в исляма, отколкото в самото християнство. Едновременно с това аз съм готов да призная, че християнското учение има едно предимство пред нашето: поради човешки-

⁴² Мидхат има предвид Сръбско-турската война (юни-октомври 1876 г.), завършила с поражение за сърбите.

⁴³ Императорите: на Австро-Унгария — Франц-Йосиф, и на Русия — Александър II.

те, плътските слабости на ориенталеца полигамията е разрешена, докато християнската идейна догматика разрешава изключително само еднобрачието. Но разрешената полигамия при мохамеданите цели, щото съзнанието за непозволеното да не обременява съвестта на вярващите. В същото време разгулните нрави и липсата на здрава основа в брачната връзка при истинското християнство ни убеждават, че както при мнимите религиозни секти, така и при явно антирелигиозните партии лицемерието и лъжата по отношение на съзнанието за грях са несъвместими с християнската съвест. И така, в името на този Молох⁴⁴, на този култ към порока, искат да ни обявят война заради религията! Заради национално надценяване искат да сложат край на нашето съществуване! Нима има по-противохристиянска и по-неразумна политика от тая, която служи на революцията и ще причини резки катаклизми? Не значи ли това просто да се съдейства за упадъка на християнската цивилизация?

На чия друга морална подкрепа би могла да разчита Турция, ако Ваша светлост не изпълни своето световноисторическо призвание и не се противопостави енергично на това престъпно безумие? Преди 40 години, когато Франция беше на път да се избави от революционните партийни междуособици, тя се настрои дружелюбно към нас. Откакто обаче попадна под господството на свещениците, които превърнаха страната в оръдие на йезуитството, Франция е вече парализирана и неспособна да провежда една рационална политика⁴⁵. Допълнително обременена и от революционния водовъртеж, едва ли може да се очаква, че тя ще успее да излезе от сегашното си тежко положение. Така че ние сме лишени от нейната помощ, не бихме могли да разчитаме на една западна велика сила, чийто стремеж към духовно и световно водачество е се-

⁴⁴ Молох — от митологията, унищожител на хора, символ на ненавист.

⁴⁵ Обяснявайки политическата немощ на Франция, Мидхат умишлено не споменава нито дума за поражението ѝ във Френско-пруската война от 1870—1871 г.

риозно накърнен. Англия пък от 30 години е затънала в мътните води на Франция. Съзнанието за моралната сила при англичаните е изцяло попаднало в служба на богатството, при високомерно безразличие към всичко останало. Тя се е увлякла по следите на римската инквизиция. Без мъдри закони, без правна юрисдикция и справедливост Англия в морално отношение представлява потъващ кораб, чиито кормчии се люшкат от променливия вятър на тъпоумното обществено мнение, без да знаят нито какво да правят, нито какво могат⁴⁶. Един безсъвестен интригант се възползва от непредотвратимите кървави деяния по време на българското брожение с цел за собственото си издигане⁴⁷. А по този начин той постигна това, че наплати своите съперници, принуждавайки ги колебливо да изчакат развоя на събитията. Може ли Турция изобщо да разчита на подобни нерешителни сили?

Русия е изправена пред прага на нихилистична пропаст в собствената си страна. Опитвайки се да превъзмогне тази опасност, тя се стреми да насочи вулканическите сили навън, без да се грижи за разложителните последици, които като демоничен дамоклев меч ще надвиснат над нейната глава. Един мъдър мъж често пъти може да предотврати голямото бедствие. Но дали Александър притежава смелостта на спасителната мъдрост, това не може засега да се каже.

Австрия е била за нас от векове насам благоразположен и верен съсед. А ние сме готови да дадем за приятеля живота и името си. Евентуалното образуване на един славянски съюз в нашите страни би бил гибелен за Австрия и неизбежно ще доведе до нейния упадък – дори може би по-бързо, отколкото за

⁴⁶ Има се предвид широкият отклик сред английската общественост по повод на турските репресии след Априлското въстание. Движението в подкрепа на българите достигнало такива големи размери, че упражнило известно влияние върху туркофилската политика на английското консервативно правителство начело с Дизраели Биконсфилд.

⁴⁷ Уилям Гладстон – лидер на английската опозиционна либерална партия, който развил активна пропагандна дейност в подкрепа на българите.

Турция. Вие като истински приятел на Австрия би следвало да застанете също на нейна страна в борбата ѝ срещу славянските бунтовнически партии. Та нали и Германската империя би устояла или пропаднала заедно с нея!

Конференцията изпълни своето предназначение. Още една такава конференция — и мирът ще бъде осигурен⁴⁸.

Ваша светлост, би било глупаво от моя страна да настоявам пред Вас да си изпълнявате обязаностите. Това би противоречило на моето уважение, с което аз оставам, прекланяйки се пред Ваша княжеска светлост и т.н.

Мидхат

Молбата на Мидхат паша до „железния канцлер“ за пощада на Османската империя остава без резултат. Точно по това време (февруари—март 1877 г.) почти ежедневно княз Бисмарк произнася високопарни тиради пред руския посланик в Берлин П. Урби, че било крайно време Русия да извади меча. Твърде любопитни са аргументите, които той изтъква в своите темпераментни пледоарии: „Великите сили направили всичко възможно в Цариград, за да спасят мира, но Високата порта проявила нагла дързост, противопоставяйки се на Европа. Тя трябва да бъде наказана за това. Русия трябва да действа незабавно като мандатар на Европа. Никой не ще посмее да ѝ се противопостави. Той щял да предупреди Лондон, че ако Англия попречи на Русия да накаже Високата порта, Германия ще се намеси на руска страна... Колективното действие на силите е вече безсмислено. Русия е длъжна да тръгне напред. Преходът през Дунава е труден, ала нямало съмнение, че руската армия ще постигне бляскава победа... Не бива да се създава впечатление, че Русия е отстъпила пред Турция. Това ще коства материални и човешки жертви. Аз

⁴⁸ Мидхат има предвид Цариградската посланическа конференция на великите сили, която приключила на 20 януари 1877 г.

пръв ще съжалявам за тях, но те са наложителни. Вашият министър на финансите не бива да се колебае да пожертва необходимите средства. Колебанието може да доведе до още по-големи щети. Какво би станало, ако Русия не извади меч в този решителен момент? Това ще се отрази крайно неблагоприятно върху нейното вътрешнополитическо положение... Аз искам вашата политика да триумфира. Аз искам една силна Русия в Европа... Вашето отстъпление пред Турция ще урони вашия престиж, народът ви ще се почувства оскърбен и засегнат в своята национална чест и достойнство. Авторитетът на правителството ще бъде подкопан. А възможно е дори да възникнат вътрешни безредици... Аз искам да видя Русия задоволена във всяко отношение. Като изхождам от интересите на Европа, аз не искам една 70-милионна велика нация като вашата да бъде недоволна и оскърбена... Не се съмнявам, че ще постигнете успех във войната. Аз искам вашият успех да бъде блестящ, за да се покажете достойни и уверени в победата. Политическото положение в момента за вас е благоприятно. Държавите от континента не ще посмеят да ви пречат... Германия е готова да гарантира неутралитета на другите сили и ще ви бъде полезна за прикритие на тила... Русия винаги е била наш истински приятел. В течение на последните десет години нейното дружелюбно отношение облекчи германските успехи. Германия е длъжна да държи сметка за това и трябва сега да се отплати на Русия, като я подпомогне в осъществяването на нейните национални интереси. Ето защо аз искам Германия да ви плати своя дълг и вие да не съжалявате, че сте ни оказали някога съдействие... Аз искрено желая удовлетворителни резултати за Русия. За достигането им не бих се поколебал да пожертвам необходимите средства. Не бива да се правят икономии, когато сме близо до целта... Аз не смея повече да говоря, защото мен и без друго ме подозират, че ви подстрекавам за война. Но аз не разсъждавам като редактор, а като държавник. С такава превъзходна армия смятам, че едно енергично и бързо действие е напълно въз-

можно и спасително за Русия. Допускам, че вие може би искате да изчакате още два или три месеца, но решението за война вие трябва да вземете още сега... Ако Русия реши да воюва, ние ще гарантираме нейните действия... Сега не е възможно да се повтори австрийската измяна от времето на Кримската война. Докато аз съм канцлер на Германия, вие може да бъдете спокойни, че Кримска коалиция срещу Русия е невъзможна... Ако Австрия се осмели да предприеме някакви действия срещу вас, тогава германските оръдия ще имат думата... Ако сега се откажете да воювате, по-късно ще бъде вече невъзможно. Ще пропуснете момента завинаги... Ако Русия се откаже да воюва, това ще се отрази крайно неблагоприятно върху общественото мнение в Европа, в самата Русия, а най-вече върху християните в Турция, които ще загубят завинаги доверие в Русия. Нейната репутация на Балканите ще бъде фатално подкопана... Ако вие се въздържате от война поради финансови съображения, аз съм готов да ходатайствам пред Блайхрьодер да отпусне незабавно заем от 100 млн. рубли на Русия.⁴⁹

Като научил какво говори Бисмарк пред Урбил, Горчаков го нареклъ „великият изкусител в пустинята“. А руският министър на финансите М. Рейтерн отбелязва: „Княз Бисмарк явно се стреми да ни вкара във война. Неговите думи пред нашия посланик могат да съперничат на най-върлите славянофили... Аз си обяснявам поведението на Бисмарк така: той иска чисто и просто да ни забърка докрай в неразрешимия Източен въпрос, така че да не се месим повече в неговите европейски планове срещу Франция.“⁵⁰

След драматични терзания на 12 февруари 1877 г. цар Александър II взема решение да обяви война на Османската империя, което е огласено официално на 24 април с.г. с царския манифест в гр. Кишинев.

⁴⁹ Косев, К. Бисмарк. Източният въпрос и българското освобождение 1856—1878. С., 1978, 352—354.

⁵⁰ Рейтерн, М. Х. Русская старина. СПб., юли 1910, с. 49.